

MACSKAKÖVES ÚTON: A MAGYARORSZÁGI RENDSZERVÁLTÁS A RENDSZERVÁLTÁS KRONOLÓGIÁJA

A tanulmány a rendszerváltást megelőző és az utána következő időszak gazdasági történéseit mutatja be. Megvizsgálja, hogy az egymást követő kormányok döntései, gazdaságpolitika irányvonalai milyen hatással voltak Magyarország államadóságára, költségvetésére, részben társadalmára. A dolgozat részletesen elemzi, hogy a rendszerváltás előtt a világpiacon a kapcsolatoktól elzárkózó Magyarország milyen lépésekkel próbált bekapcsolódni az euroatlanti, globalizálódó piacgazdaságba.

1.

A magyarországi rendszerváltás sajátos előzménye – s ez valamennyi posztoszocialista országtól megkülönbözteti –, hogy az 1956-os népfelkelést a szovjet hadsereg fegyveres intervenciójával eltiporta, ezt követően szigorú repressziót szenvedett el a társadalom, majd több éves konszolidációs korszak után sor került a rendszerváltásra. A konszolidációs időszak legfontosabb jellemzői voltak:

- a piacgazdaság rehabilitációját megvalósító, *Nyers Rezső* nevével fémjelzett *gazdaságirányítási reform*;
- valamint különösen fontos volt a posztosztálinista kolhozrendszer institutionális keretein belül végrehajtott, *Fehér Lajos* nevéhez kötődő és kimagasló eredményű *agrárreform*.

A két reformpolitikus célkitűzése volt a posztosztálinista, a világpiacon a kapcsolatoktól mereven elzárkózó külgazdaság-politikával szemben az euroatlanti, globalizálódó piacgazdaság felé nyitást szorgalmazó gazdaságpolitika. A neoliberais doktrína monetáris restrikción nyugvó hitvallásával szemben a hatvanas évtized reformpolitikai törekvései a következők: a munkavállalók érdekeltségének megteremtése, az életkörülményeknek az állampolgárok széles rétegeire kiterjedő javítása, valamint a háztartások leértékelt jövedelemtermelő képességének mértéktartóan szerény, de folyamatos növelése.

A történelmi léptékben sikeres agrárreform, kiegészülve a piaci koordináció rehabilitációján alapuló korlátozott gazdaságpolitikai irányváltással, egy évtizeden keresztül biztosítani tudta a lakosság életkörülményének és életszínvonalának mérsekelt, de folyamatos növelését.

Az agrárreform kiemelkedő teljesítménye, hogy az agrárium polgárosuló fejlődését korlátozó félféudális horthysta mezőgazdaságot és a sztálinizmus kolhozrendszerét felszámolta, az ország élelmezési szükségletét meghaladó, exportot lehetővé tevő mezőgazdasági termelést hozott létre.

A hetvenes évtized első harmadáig tartó viszonylag rövid időszak körülményei közt lehetővé vált, hogy az agrárreform által megtermékenyített élelmiszer-gazdaság konvertibilis piacokon is realizálható megnövekedett outputja ellensúlyozza a több-

ségében kizárólag a KGST együttműködés keretében működni képes, rossz hatásokkal üzemeltetett ipari nagyvállalati szektor alacsony hatékonyságát és kielégítse a háztartások konvertibilis deviza iránti megnövekedett keresletét. A konvertibilis-deviza-forgalomban kialakult viszonylagos egyensúly 1974-ig a makrogazdasági egyensúly felborulásának veszélye nélkül működött.

A változás oka a magyarországi társadalmi fejlődést, a lakosság jövőjét meghatározó „*pénzmenedzser-kapitalizmus*” kibontakozása, ami az 1973-ban bekövetkezett világpiacon árobbanással¹ indult el, valamint az 1968-as „prágai tavasz” eltiprásának kétes eredetű diadalától megrészegült, posztsztálinista nomenklatura „ideológiai intervenciójának” győzelme a Magyarországon sikeres reformpolitikai kurzus ellen 1974-ben, és végül Fehér Lajos és Nyers Rezső visszahívása a pártállami hierarchia legmagasabb tisztségeiből.

2.

A gazdaságpolitikai reformok emblemikus állampárti politikusaitól megfosztott gazdaságpolitikai kormányzat folytatta a globalizált pénzpiac felé nyitó, a piacgazdaság teljes körű kiépítésére irányuló gazdaságpolitikáját, amely azonban védtelennek bizonyult (az arab–izraeli háború ürügyén, 1973 őszen kirobbanó) kőolaj embargót kísérő világpiacon árobbanás következményével szemben. A kőolaj világpiacon árának 1974 januárjára történt megnégyszereződését követő 20 százalékos cserearányromlás meghatározó szerepet töltött be a következő, hét éven keresztül tartó *első államadóssági hullám* kialakulásában. Az 1974 januárjától az 1980. decemberig tartó hét esztendő alatt (az 1973. december 31-én elkönyvelt államadósság bázisához viszonyítva) a nettó államadósság állománya 0,8 milliárd dollárról 11,5 milliárd dollárra növekedett [Lóránt, 2010].

A cserearány-romlás és az áruforgalmi mérleg évi félmilliárd dollárt meghaladó deficitje három éven keresztül (1974-ben, 1975-ben, 1976-ban) gyarapította a nettó államadósságot, amely 1978-ban hét és félmilliárdos rekord méretű éves adósságállomány-szinttel érte el tetőpontját. Az olajárrobbanás begyűrűződő hatására évről-évre gyorsuló ütemben történő eladósodás, a hatvanas évek kiegyensúlyozott reformpolitikája következtében elért 5 százalékos gazdasági növekedés fenntartása olyan körülmények között, amikor erre nem volt más lehetőség, csak hitelfelvétel útján, a nemzetgazdaságot 1978 közepére a fizetéképtelenség határához sodorta².

1 Tarafás Imre akadémiai doktori értekezésének tézisei szerint: „A lebegő árfolyamok általánossá válása, a kockázatkezelés és a spekuláció eszközeinek fejlődése elősegítette a nemzetközi tőkeáramlás liberalizálását. A hetvenes évek közepétől indult liberalizálási hullám a nyolcvanas évek kezdetének Anglijában és Amerikájában teljesedett ki először, s vált általánossá Nyugat-Európában, majd a kilencvenes évek első felében a fejlődő (és volt szocialista) országok túlnyomó részében is. A liberalizálás eredményeként a világ összes pénztőkéje rendelkezésre állt befektetési, deviza-, vagy kamatspekulációra és ténylegesen is a reálgazdasági tranzakciókat sokszorosan és növekvő mértékben meghaladó pénzforgalom bonyolódik a nemzetközi pénzpiacokon.” [Tarafás, 2005]

2 „A veszedelmesen kumulálódó adósságállomány növekedésére az MSZMP KB. öt éves késéssel, 1978. december 6-i ülésen a gazdasági növekedés ütemének jelentős csökkenésével reagált.”... „Ekkor már nem lehetett tovább hitelfelvételre támaszkodni, mérsékelni kellett a gazdasági növekedést.”... „Akkor

A nemzetgazdaság fejlődésének, társadalmi rendszerének radikális fordulatához vezető nyolcvanas évtized első felében a két szuperhatalom közti stabil, bár konfrontatív kapcsolat erodálódott. Ennek ellenére a pártállami irányítás alól kiszabadult szakapparátusnak sikerült a nemzetgazdaság eladósodását az 1980-as csúcspontján megfékezni. Az 1980 végéig felhalmozott 7,6 milliárd dollár volumenű nettó államadósság 1984 végére egy milliárd dollárral, a 11,5 milliárd dollár bruttó államadósság fél milliárd dollárral csökkent.

Az 1980 és 1984 között eltelt fél évtized jelentősebb akciói:

- a tervgazdasági modell legfontosabb részét alkotó, az állam tervutasítási funkcióját lebonyolító ágazati (Kohó és Gépipari, Nehézipari, Könnyűipari) minisztériumokat 1980-ban egységes Ipari Minisztériumba vonták össze;
- azzal, hogy 1982-ben csatlakoztunk az IMF-hez, illetve a Világbankhoz – amivel egyébként megszegte az ország a posztstálinista korszak legszigorúbb ideológiai tabujait – a magyar nemzetgazdaság tudatos és evolutív lépésekkel közelített a tőke liberalizált áramlását szorgalmazó nemzetközi pénzügyi piacok felé.

A reformpolitikai szárnyától megfosztott pártállami politikai csúcvezetés 1978 óta a gazdasági növekedés mérséklésére irányuló konszolidált gazdaságpolitikáját 1985-től a gazdasági növekedést preferáló, a lakosság életszintvonalának megalapozatlan növelését előírányzó, súlyosan elhibázott *voluntarizmussal* cserélte fel. Erre a posztstálinista államszövetségi rendszer összeomlását megelőző évek euforikus állapotában került sor. Ennek az eufóriának volt része a „pénzmenedzser-kapitalizmus” intézményi rendszeréhez közelítő reformok bevezetése³, amelyek az 1985 és 1989 közt rekord méretű ütemben gyarapodó államadósság felhalmozódásához vezettek. A rendszerváltást megelőző korszak dinamikus ütemű eladósodásának *második hullámában* a nettó államadósság 1984 év végén elkönyvelt 6,5 milliárd dollár volumene 1989 végére 14,9 milliárd dollárra, a bruttó államadósság 11 milliárdról 20,4 milliárd dollárra növekedett.

A világgazdasági korszakváltást kísérő adósságválságból fakadó korlátlan méretű konvertibilis devizaigény kielégítési kényszere, valamint a politikai korlátok tilalmának a gorbacsovi külpolitikai irányvonal által kezdeményezett feloldása biztosította a pártállami rezsim leválthatóságának lehetőségét. A társadalmi rendszert átalakító fordulat levezénylésére elméleti szempontból két megoldás kínálkozott: vagy a reformpolitika irányzatának folytonosságát fenntartó *evolutív modellváltás*, vagy a kapitalizmus tulajdonviszonyain alapuló társadalmi formációt vállaló *revolúciós rendszerváltás* lehetősége. Mint '89 tavaszára kiderült, a magántulajdonon ala-

úgy gondolták, hogy 2–3 éves megszorítással stabilizálni lehet az ország helyzetét. Az időközben bekövetkezett második kőolajár-robbanás és az amerikai neoliberais gazdasági fordulat azonban, amelynek nyomán a kamatlábak az égbe szöktek, nem tette lehetővé a stabilizációt. Azok az intézkedések, amelyekkel négy évvel korábban el lehetett kerülni az eladósodást, már nem voltak elegendők. A gazdaság korábbi 5–6 százalékról 3–4 százalékra csökkent növekedése a nyolcvanas években már évi 1,8 százalékra esett vissza.” [Lóránt, 2010: 3.]

³ A nemzetközi pénzügyi konglomerátumok és a kormány közt megnövekedett pénzügyi kapcsolatok érdekében került sor (1) az 1987-es bankreform keretében az MNB korábbi ágazati főosztályaiból öt független kereskedelmi bank (Budapest Bank, Kereskedelmi és Hitelbank, Külkereskedelmi Bank, Magyar Hitelbank, OTP Kereskedelmi Bank) létesítésére; valamint (2) az általános forgalmi adó, és a lakosság jövedelmét központosító személyi jövedelemadó 1988. évi bevezetésére.

puló kapitalista piacgazdaság választását az 1985, 1986, 1987-es években bekövetkezett gigantikus méretű államadósság-növekmény kezelésére használatos terápia, és az ebből fakadó páni félelem motiválta. (Az államadósság-spirál 1980-tól 1984-ig tartó sikeres megfékezését követő három évben a bruttó államadósság évi három milliárddal, a nettó államadósság pedig 1985-ben 1,5, 1986-ban 2,5, 1987-ben 3 milliárd dollárral növekedett)⁴.

3.

Az államadósság 1985 és 1987 közt bekövetkezett katasztrofális növekedése miatt bekövetkezett az önbizalmát veszített állampárti csúcsvezetés felbomlásának első aktusa, a pártállam megkerülhetetlen vezetőjének abszolút bizalmát élvező, a késői Kádár-korszak stabilitását reprezentáló *Lázár György* miniszterelnök 1987 nyarán történő felmentése. A főtítkárhelyettesi funkcióba „buktatott” *Lázár Györgyöt* felváltotta – a korábban kizárólag a pártapparátusban szerzett tapasztalattal rendelkező – *Grósz Károly*, aki erős politikai felhatalmazással kívánta a társadalom demokratizálását végrehajtani.

A pártállami politikai intézményi rendszer meggyengülése *második stációjára* az MSZMP 1988. május 20–22 között megrendezett országos értekezletén került sor, ahol a vélt politikai teljhatalom megszerzésére aspiráló *Grósz Károly* főtítkári megválasztása érdekében felmentették tisztségéből a súlyosan beteg, a funkció ellátására mentálisan már képtelen *Kádár Jánost*, és vele együtt a rendszer legfelsőbb szintű hierarchiájának valamennyi tisztségviselőjét.

Az állampárti rendszertől elhatárolódni szándékozó pártvezetőség megosztott volt, *Grósz* pártfőtítkári pozícióba emelése mellett a másik önsorsrontó tévedése *Németh Miklós* miniszterelnöki kinevezése volt 1988. november 23-án⁵.

A pártállami rendszer önfeladásának minősíthető fordulat az 1988. májusi országos értekezlettől az 1989 júniusában létrehozott, az állampárt felszámolására hivatott elnökség létrehozásáig tartott. Ez az elnökség „tűzoltó szerepet” töltött be.

⁴ A rendszerváltás ideológiai irányvonalának, a késői Kádár-rendszer gazdaságpolitikai paternalizmusát illusztráló kiinduló tételének (a koraszülött jóléti állam túlfogyasztásának elve), a társadalmi túlfogyasztás dinamikus növekedésre gyakorolt hatása ellentmondását illusztrálja az 1985 és 1987 között katasztrofális méretűre szaporodott nettó államadósság szerkezete, amely szerint az államadósság éves gyarapodása nem a nemzetgazdaság túlméretezett fogyasztásából, hanem a felvett hitelállomány kamataiból, valamint a dollárban felvett hitelek árfolyamváltozásából tevődik össze:

- az 1985. évi 1,5 milliárd dollár államadósság-növekmény 100 százaléka, 1,5 milliárd dollár;
- az 1986. évi 2,5 milliárd dollár államadósság-növekmény 78 százaléka, 2,1 milliárd dollár;
- az 1987. évi 3 milliárd dollár államadósság-növekmény 100 százalékat meghaladó 3,1 milliárd dollár az államadósság-szolgálat költségeiből adódik. [Lóránt, 2010]

⁵ *Lengyel László* elemzése szerint: „Németh Miklós kinevezésével Grósz a viszály magvait hintette el a pártreformerek között. Pozsgay Imre és Nyers Rezső is jelöltek voltak, sok tekintetben ellenérzéssel viseltettek Németh iránt” ... „Németh belement abba, hogy nem egyedül irányítja a kormányt. A gazdaságot kezdetben öten vezették. Medgyessy, mint a Grósz-program gazdasági felelőse külön politizált, aztán Nyers Rezső, akit a hosszú távú reformok kidolgozásának felelősségével terheltek meg, mint államminisztert, s egész működése alatt képtelen volt (*már, mint Németh – M.M*) a kormány összhangjának biztosítására.” [Lengyel, 1990: 48.]

A pártállam „békés fegyverletételére” az MSZMP Központi Bizottságának 1989. június 23–24-én megtartott ülésén került sor. Az önfeloszlatás előtt álló állampárt csúcsvezetését átszervezték, négy tagból álló „elnökséget” hoztak létre.

Az MSZMP elnöke Nyers Rezső lett, a szociáldemokrata múltú politikus, a gazdasági mechanizmus 1968-ban bevezetett reformjának „atyja”, később a Brezsnyev-doktrína áldozata. A három tag:

- az 1988-ban főtitkárnak választott Grósz Károly;
- az állampárt politikai gyámsága alól kikerülni akaró Németh Miklós miniszterelnök;
- valamint a rendszerváltás politikai forgatókönyvét meghatározó „hopmester” funkcióját magára vállaló *Pozsgay Imre*.

Az elnökség tagjai közül:

- az állampárt főtitkárává választott Grósz Károly funkciója és a politikai életben betöltött szerepe az állampárt 1989. októberi kongresszusán történt önfelszámolásával befejeződött;
- a pártállam likvidálásán nyugvó rendszerváltás politikai forgatókönyvét meghatározó Pozsgay Imre, továbbá az állampárt politikai irányítása alól függetlenedő Németh Miklós miniszterelnök elhatárolódott az állampárt politikai felelősségének viselésére rendszeresített „utódpárttól”.

A társadalompolitikai fordulat levezénylésében a „döntő láncszem” Pozsgay Imre puccsnak minősíthető 1989. januári ideológiai ihletésű nyilatkozata volt, amely valóságos „földrengést” okozott. (Az 1956 októberében történtek addigi „ellenforradalom” minősítését „népfelkelésre” változtatta.) Pozsgay a párt főtitkárnak 1988 nyarán megválasztott, majd novemberben miniszterelnöki tisztségéről leköszönt Grósz Károllyal rivalizált, és ezért tette ezt a nyilatkozatot, aminek célja az állampárt főtitkárnak ideológiai ellehetetlenítése volt. A többpárti parlamenti váltogazdaság haladéktalan bevezetésével, és a parlamenti választások 1990 tavaszi kiírásával Pozsgay elnyerte az állampárt önfelszámolását szorgalmazó, a kormányzati felelősségtől elhatárolódó MSZMP csúcsvezetésének támogatását.

Az MSZMP önfeloszlatásának elhatározásától a politikai likvidálásig terjedő nyolc hónap leforgása alatt Pozsgay Imrere a „rendszerváltás” politikai előkészítése háruult, amelynek során a hatalmat átadták a pártállam ellen fellépő, az ismeretlenség homályából „felmerülő”, ellenzéki kerekasztalba tömörülő ellenzéki politikai pártoknak.

A gazdaság állapota, az elnyomott, de egyre erősödő ellenzéki csoportosulások, a Szovjetunió „még kezelt” súlyos gazdasági, politikai válsága kitörő vulkánként terheltek a helyzet súlyos voltát ismerő, ám annak kezelésére felkészületlen politikusi gárdát. (Grósz Károlyt tettei alapján nem, csak interjúi és beszédei alapján értékelhetnénk.)

5.

Az 1989-es külgazdasági és a belgazdasági adottságok által generált rendszerváltó fordulat, az MSZMP gazdaságpolitikájának a hatvanas évtizedre visszanyúló, a tőkés piacgazdaságra nyitó reformpolitikai kísérleteinek evolúciója és a tőkés magántu-

lajdon dominanciáján nyugvó pénzmenedzser-kapitalizmus a parlamenti váltógazdaság intézményi rendszerével vegyített rendszerváltási stratégiát eredményezett.

Az 1989-es esztendő a rendszerváltást visszafordíthatatlanná tette. '89 nyarának végéig létrejött a fennálló társadalmi rendszert megváltoztató politikai irányvonal. A '89 őszi lombhullástól az 1990 tavaszán megrendezésre került parlamenti választásokat jelképező rügyfakadásig a posztsztálinista államszövetségi rendszer összeomlott, a kezelhetetlennek vélt krónikus államadósság-spirál feloldási kötelezettsége alól dezertálni készülő, Németh–Medgyessy-féle gazdaságpolitikai kormányzat a *privatizációs politikával* akarta megoldani ezt a problémát.

Az első 1990-es többpárti parlamenti választás eredménye által legitimált kormányra várt⁶, a rendszerváltás időszakára felhalmozódott, kezelhetetlennek tűnő államadósság-spirál megfékezése és a kapitalizmus intézményrendszerét kialakító magántulajdon térhódítását biztosító, intézményesített, privatizáció beindítása. Ez az erőltetett ütemű, intézményesített privatizációs politika a hazai ipari-kereskedelmi nagyvállalati szektor felszámolását és a KGST országaiban élvezett piacok (átmenet és kompenzáció nélküli) elvesztését eredményezte.

Az Antall-kormány regnálásának első éveiben került sor – az ipari nagyvállalati szektoron túl – a teljes magyar élelmiszeripar (cukor-, növényolaj-, konzerv-, sör-, dohánygyárak stb.), továbbá a hazai nagykereskedelmi láncok, szupermarketek multinacionális befektető társaságok, illetve vállalatbirodalmak tulajdonába adására. Olyan ágazatok váltak első ütemben privatizáció áldozatává, amelyek jelentős részben a belső piac ellátására szakosodtak, hagyományos, csúcstechnológiát nem igénylő műszaki fejlesztéssel rendelkeztek, nagyszámú alacsony képzettségű munkaerőt foglalkoztattak, ugyanakkor biztos felvevő piacot biztosítottak a hazai mezőgazdaság számára.

A pénzmenedzser-kapitalizmus érdekeit kiszolgáló, a hazai nagyvállalati szektor ledózerolásával, piacainak felszámolásával járó monetáris politika, párosulva a magát jobboldalinak minősítő koalíciós kormány antikommunista hangszerelésű sérelmi politikája jegyében foganatosított intézkedéseivel

- mint pl. a „vörös bárók” mellett a „zöld bárók” ellen vívott infantilis keresztes háborúval;
- valamint a mezőgazdasági termelészövetkezetek hatékony gazdálkodását megbénító földvásárlási tilalommal

hozzájárultak a hatvanas évtized sikeres agrárreformja eredményeként kibontakozó, teljes vertikumba szervezett élelmiszer-gazdaság szétveréséhez.

Az MNB elnökének asszisztáló támogatásával regnáló, MDF vezette, nép-nemzeti ideológiát hirdető kormány 1990 és 1992 között az ultra-neoliberális ihletésű intézményesített privatizációs politika támogatásával közvetett módon, valamint a mezőgazdaság legfontosabb termelési tényezője, a termőföld vásárlásának szelektív megtiltásával a termelészövetkezeti szektor részére közvetlenül is, feudális ihletésű,

6 „Miután az MDF vezette koalíció kormányt alakított, mégsem az általa hangoztatott elveket követte, pontosabban fogalmazva igen komoly kompromisszumok mellett próbálkozott meg elképzelései megvalósításával. Mivel a devizatartalékok szintje igen alacsony volt, Antall a jegybankot – és vele együtt a monetáris politika irányítását – kénytelen volt átengedni Surányi Györgynek, akiben a washingtoni pénzügyi körök maximálisan megbíztak.” [Andor, 2000: 76.]

a városi népesség szociális deficitjénél is súlyosabb csapást mért a falu, illetve a vidéki népesség foglalkoztatási és jövedelemteremtő képességére. A rendszerváltás bevezetését reprezentáló parlamenti választáson a legtöbb mandátumot szerzett MDF alakíthatott koalíciós kormányt, amely a „neoliberális kánon világméretű terjeszkedésének” hatására folytatta a hatvanas évtized reformpolitikájától eltérített, a multinacionális tőke- és pénzpiac vonzáskörébe sodródott, szigorú restrikción alapuló költségvetési politikát, amelyet kormányzati szinten intézményesített privatizáció bevezetésével egészített ki. A washingtoni konszenzus liberális és deregulációs irányelvét intézményesített privatizációval kibővített terápia, a hazai termelőszektor kapacitásainak az MDF vezette kormány által végrehajtott, gyorsított ütemű kiárusítása (mindegy, hogy mennyiért, csak ne maradjon állami kézben) hivatalba lépését követő első években recessziós válsághoz vezetett.

„Az 1989-ben meglévő munkahelyek egyharmada négy év leforgása alatt megszűnt. A bruttó hazai termék (GDP) a kilencvenes évtized első negyedében 20 százalékkal csökkent és még tíz évvel a rendszerváltás kezdete után sem érte el az 1989-es szintet. Eközben *erőteljes jövedelmi differenciálódás* ment végbe: a lakosság egytizede felzárkózott a nyugat-európai életszínvonalhoz, míg a létminimum alatt élők száma megduplázódott, és tömeges méreteket öltött a hajléktalanság. A lakossági jövedelmek leértékelésében két nagy inflációs hullám (1991 és 1995) is segített. Az állami szektor (egészségügy, oktatás, rendvédelem stb.) folyamatos pénzügyi válsággal küzd. Mindez egy olyan évtizedben alakult így, amelyet a politikai vezetők előzetesen az ország normális történelmi pályára visszatérésével, az Európához való felzárkózással próbáltak jellemezni”. [Andor, 2000: 65]

Az 1990-ben hivatalba lépő Antall-kormány szélesre tárta a kaput a külföldi tőke korlátlan méretű expanziója előtt. Az MDF vezette kormánykoalíció 1992 végéig tartó, súlyos stabilizációs válságot gerjesztő, intézményesített privatizációs politikájának eredményeként az 1989–1990-ben csordogáló, majd 1991–1992-ben másfél, 1993-ban közel két és félmilliárd dollár külföldi közvetlen tőkebefektetés került be az országba, ez sem tudta azonban kompenzálni az államadósság növekvő terhét. Sőt, ahogy mindezt a *Magyarország államadósságának felhalmozódása 1990 és 1994 között* című tábla adatai igazolják, az 1989 végéig felhalmozott bruttó államadósság 1994 végéig nyolcmilliárd, míg a nettó államadósság négymilliárd dollárral növekedett (*lásd 1. táblázat*).

Az 1990-es első rendszerváltó kormány parlamenti ciklusának antikommunista ihletésű, „neoliberális” doktrínával elegyített intézményesített privatizációs politikája, a hazai ipari-kereskedelmi nagyvállalati szektor ledózerolása, valamint másfél millió munkahely elvesztésével járó gyorsuló államadósság-spirál, mindezek együttesen jelennek meg abban az összegzésben, amely szerint: „sikerült a tőkés piacgazdaságba – a nemzet tőkénének valamint felvevő piacainak meghatározó méretű felszámolása révén – belépni.” [Varga, 2006]

1. táblázat: Magyarország államadósságának felhalmozódása 1990 és 1994 között
(milliárd dollár)

Év	Nettó adósság év elején	Áruforgalom egyenlege	Szolgáltatások egyenlege	Kamat + Befiz	Folyó fizetési mérleg	Közvetlen tőkebefektetések	Árfolyamkülönbözlet	Nettó adósság év végén	Követelés	Bruttó adósság
	a	b	c	d	e	f	g	h=(a+e+f+g)	i	j=(h+i)
1989	-14,0	+0,5	-0,7	-0,8	-0,9	+0,2	+0,3	-14,9	5,5	-20,4
1990	-14,9	+0,3	+0,5	-0,7	+0,1	+0,3	-1,5	-15,9	5,3	-21,3
1991	-15,9	+0,2	+0,6	-0,5	+0,3	+1,5	-0,3	-14,6	8,1	-22,7
1992	-14,6	+0,0	+0,7	-0,3	+0,3	+1,5	-0,5	-13,3	8,2	-21,4
1993	-13,3	-3,2	+0,2	-0,4	-3,5	+2,3	-0,5	-14,9	9,6	-24,6
1994	-14,9	-3,6	+0,3	-0,5	-3,9	+1,1	-1,2	-18,9	9,6	-28,5

Forrás: Lóránt [2010] adatai alapján

6.

Az Antall-kormány hivatalba lépését követő években (1992–1993) kibontakozott egy stagflációs válság, ami a rendszerváltó gazdaságpolitikai irányvonal működőképzetlenségét bizonyította. Kíérlelt diagnózis hiányában spontán módon az erőltetett privatizáció kizárólagosságát célzó rendszerváltó stratégia érvényesült. A kormányzati hatalmat az 1990-es demokratikus parlamenti választás az önmagát „demokratikus rendszerváltó nemzeti konzervatív” minősítő jobboldali pártkoalíció részére biztosította⁷.

Az 1989-ben spontán kialakított tőkés tulajdonviszonyok kizárólagosságán nyugvó, a piaci koordinációt fetiszizáló doktrína által vezérelten

- az erőltetett, intézményesített privatizációt kísérő sokkterápia ledózerolta az állami tulajdonban működő ipari és nagykereskedelmi szektort;
- az antikommunista ideológiai ihletésű sérelmi politika által motivált, túlméretezett kárpótlás szétverte a korábban sikerágazatnak tekinthető élelmiszer-gazdaságot;
- mindehhez csatlakozott az államadósság-spirál.

Ez az állapot válságkezelést igényelt, ez a feladat az 1994-évi parlamenti választáson győztes MSZP-re várt.

7.

A stagflációs válság által veszélyeztetett nemzetgazdaság válságkezelését a politikai manőverező képességében korlátozott miniszterelnök az 1995 márciusában pénzügyminiszterré kinevezett *Bokros Lajos*, valamint a pénzügyminisztert támogató, a

⁷ Csernok Attila visszaemlékezése szerint: „A műkedvelők, költők, írók, filozófusok, jámbor népművelők, történészek, dzsentri múltat reinkarnáló jogászok által teletűzdelt, antikommunista hevületű elit kezébe került a politikai hatalom, a korszerű makrogazdasági ismeretek tragikus hiányát a szociális piacgazdaság ígéretével, az eljövendő nagyszerű, szabad jövő mítoszára támaszkodó legendával vélte pótolhatónak.”

Magyar Nemzeti Bank élére másodszer kinevezett – „a washingtoni pénzügyi körök abszolút támogatását élvező” – *Surányi György* feladatkörébe utalta. Mind a ketten a kilencvenes évtized globalizált tőke- és pénzpiacán még uralkodó monetarizmust kiszolgáló, „*központibankizmusnak*” definiálható fanatikus vallás⁸ vezető apostolai voltak. A fiskális, a jövedelmi, a felsőoktatási, valamint a szociálpolitikai összesített eszközrendszer felett rendelkező Bokros Lajos pénzügyminiszter Surányi György korlátlan támogatásával a gazdaságpolitikai programcsomagjában a nemzetgazdaság pénzügyi likviditásának megőrzését kizárólag a hazai valuta ideiglenes leértékelésével, illetve a két évre engedélyezett importilleték alkalmazásával tudta biztosítani⁹, ami egyébként ellentétes a neoliberális doktrína elveivel.

A hazai valuta jelentős leértékelésére irányuló árfolyam-politika, valamint a protekcionista vámok kivetését két évre engedélyező válságkezelés nemcsak az 1994-ben fenyegető pénzügyi összeomlás elkerülésére, hanem a felhalmozott államadósság jelentős csökkentésére is alkalmasnak bizonyult. A rendszerváltás öt egymást követő kormányzati ciklusa közül egyedül a Horn-kormány évei alatt a nettó államadósság (az 1995. január elsején elkönyvelt tizenkilencezer milliárd dollárt meghaladó állomány 1998-ra tíz és félmilliárdra, azaz) nyolcmilliárd dollárt meghaladó mértékben csökkent. A csökkenő államadósság az 1995-ben ötmilliárd, az 1995-öt követő három évben négy év alatt összesen tizenötmilliárd dollárt meghaladó közvetlen tőkebefektetés következménye [Lóránt, 2010]. A sikerhez hozzájárult a globalizált pénz- és tőkepiacon a kilencvenes évtizedben még befektetésre váró korlátlan mennyiségű tőke és a választópolgárok támogatását, valamint az euroatlanti régió politikai elitjének osztatlan megbecsülését élvező Horn-kormányt övező bizalom is.

A „központibankizmus” hitvallását követő modell megvalósulását, a „kormánytól független jegybank” szervezeti rendszerének véglegesítését tartalmazó legfontosabb intézkedés az 1996 decemberében elfogadott jegybanktörvény. Ennek keretében került sor a kormányzati szervezet hierarchikus rendszerében működő jegy-

8 „A rendszerváltás utáni Magyarországon egyetlen szuverén hatalom van kialakulóban: a Nemzeti Bank. Ahogy azt Edward Luttwak a London Review of Books hasábján nemrég kifejtette, a kommunizmus halála, a szocializmus válsága, és a kereszténység hanyatlása után manapság *egyetlen fanatikus vallás* van erősödésben Európa-szerte, a *központibankizmus* (central bankism). Mint minden vallásnak, ennek is van legfőbb istene, a kemény valuta, ördöge az infláció.” [Andor, 1997]

9 Bokros és Surányi „pénzügy-politikai reformja” által bevezetett, a „kormánytól független központi bank”, majd Járai „az orbánizmustól függő jegybank” elveinek elméleti megalapozottsága a neoliberális gazdasági iskolát megteremtő Nobel-díjas közgazdász, Milton Friedman nézeteinek tükrében: „Egy rendszer, amelyik olyan nagy hatalmat és olyan széles hatáskört ad néhány embernek, hogy hibás cselekedeteinek – akár van mentség rájuk, akár nincs – ilyen messzemenő következményei lehetnek, az egy rossz rendszer. Rossz azok szemében, akik a szabadságban hisznek, mert egy pár embert komoly hatalommal ruház fel anélkül, hogy azok a politikai gépezet hatékony ellenőrzése alatt állnának – ez a legfontosabb érv egy »független« központi bank megalapítása ellen. De rossz rendszer azok szemében is, akik a biztonságot többre értékelik a szabadságnál. Rossz az olyan rendszer, amely megosztja a felelősséget: néhány embernek komoly hatalmat ad, és ezáltal fontos politikai döntéseket tesz függővé olyan tényezőktől, mint az egyéniség esetlegessége. Ez a legfontosabb technikai érv egy független bank megalapítása ellen. Clemenceau-t idézve: »a pénz túlságosan fontos ahhoz, hogy központi bankokra bizzuk.«” [Friedman, 1996: 56.]

bank átminősítésére a többségében a multinacionális tőke többségi tulajdonában levő pénzintézetek szervezeti csoportjába.

A kormányzat és az állami költségvetés finanszírozási kötelezettségétől függetlenül központi bank államháztartást finanszírozó emissziós, *aktív monetáris politikáját* a multinacionális pénz-, illetve tőkepiac által finanszírozott, a pénztőke szabad (liberalizált) áramlását garantáló *passzív monetáris politika* váltotta fel. A váltás értelmében az 1995-ben rendkívül felértékelt hazai valuta kibocsátása az MNB helyett a multinacionális pénzügyi szektor feladatkörébe került, ami a magyar gazdaság versenytársaihoz képest többszörösen kevesebb hazai valutával történő ellátását eredményezte. A versenyképességben elszenvedett hátrányt tehát nem a bűnösen túlköltekező költségvetési politika, hanem a nemzetgazdaság pénzeszközökkel történő ellátottságának deficitjéből gerjesztett kiszáradás okozta.

A multinacionális pénztőke országok közti szabad (liberalizált) áramlását preferáló, független jegybankot kiépítő monetáris politika a hazai valuta pénzügyi kiszáradását és ezzel együtt a multinacionális tőkepiac kilencvenes évtizedben még rendelkezésre álló hitelforrásainak a világpiacon tranzakciókat többszörösen meghaladó kamatrátával történő igénybevételét ösztönözte.

A devizában felvett államadósság hazai valutára történő átszámítását egy metodikai javaslattal szabályozták, ami szerint az 1995 decemberéig a konvertibilis devizában felvett államadósság hazai valutában kifejezett értéke, a hitelfelvétel időpontjában érvényes árfolyamon számba vett értéke képezte a piaci értékű kamatkidadások bázisát. Az időközben bekövetkezett árfolyamváltozás következtében a Ft-ban megnövekedett államadósság-állomány kamatterhét 0 százalékkal számolták el.

A metodikai javaslat értelmében az 1995. december 31-én a 0 százalék kamattal elszámolt államadósság-volumen 5 százalékat, 1996. december 31. után a 95 százalékat az egységes piaci kamatterhekkel növelve számolták el. A bemutatott metodikai változás államadósság alakulására gyakorolt hatását illusztrálja a 2. táblázat¹⁰.

2. táblázat. A központi költségvetés egyenlegeinek alakulása 1990–1997 között (milliárd forint)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Elsődleges egyenleg	+69,4	-7,1	-6,6	-14,9	+38,5	+369,0	+413,7	+532,9
Kamatkiadás	62,2	92,8	170,0	161,5	292,1	502,9	544,6	834,6
Költségvetési hiány	+7,1	-99,9	-176,6	-176,4	-253,6	-133,9	-132,9	-301,7
Törlesztési kiadások	8,5	14,3	20,6	23,3	68,1	257,8	345,3	369,9
Fizetési igény	1,4	114,2	197,7	199,7	321,7	391,7	478,2	638,6

Forrás: az Állami Számvevőszék 1997-es jelentése

10 A Horn-kormányzat ciklusában rekord méretűre növekedett multinacionális direkt tőkebefektetéssel párhuzamosan jelentős változás tapasztalható a nemzetgazdaság által kifizetett kamatköltségek alakulásában. Az 1994-ben kifizetett kamatok négyeszeresét meghaladó (1995-ben 1,5; 1996-ban 2; 1997-ben 2,5; 1998-ban 2,7 milliárd dollár), négy év alatt közel kilencmilliárd dollár kamatköltség áramlott ki az országból. Kizárólag a devizahitelek után fizetendő kamat kiadásainak 1997. évre közel háromszorosra növekedése elviselhetővé tételével magyarázható, a költségvetés 1997. évi elsődleges egyenlege szufficitjének az 1994. évi költségvetés elsődleges egyenlegét közel tizennégyeszeresen meghaladó értéke.

A multinacionális tőke szabad be-, de főleg kiáramlását garantáló, kormánytól független monetáris politika következő meghatározó akciója a Bokros Lajos és Surányi György által 1996-ban szorgalmazott, majd 1998-ban bevezetett nyugdíjreform. A virtuális nyugdíjreformnak minősített intézkedést az államháztartás nyugdíj céljára felhalmozott, hosszú távú megtakarítást képező pénzeszközei multinacionális tőkepiacra irányuló átcsoportosításának szándéka motiválta¹¹.

8.

A régió posztszocialista államainak rendszerváltásától és a hazai politikai elit értékelésétől is eltérő rendszerváltás a gazdaságpolitikai kormányzat hatvanas évtizedben kezdeményezett reformpolitikai törekvéseitől a rendszerváltás konszolidált institutionális rendszerét kialakító „Bokros-csomagig” átívelő, nagyjából három évtized eseményei alapján diagnosztizálható.

A rendszerváltást előkészítő, a globalizált világ gazdaságba betagozódást célzó, a pártállam gazdaságpolitikai kormányzata által kezdeményezett reformpolitikai törekvések először az 1956 utáni konszolidáció korszakában, 1962–1964-ben jelentek meg, ami egybeesett Hruscsov eltávolításával az SZKP főtitkári tisztségéből és a sztálinista politikai irányzat újjáéledésével. Ez a nyitás tehát egyrészt a kétpólusú szuperhatalmak közti konfrontáció politika kudarcának jele; másrészt a posztsztálinista institutionális struktúrába kényszerített késői Kádár-rendszer óvatos kitörési lehetőségét biztosító reálpolitika előhírnöke volt. Az állampárti politikai hierarchia legfelsőbb szintű politikusai által koordinált (együttal védelmet élvező) reformokra Kádár János reálpolitikai manőverező képessége révén került sor. A szakmai és a lakossági közvélemény elismerését elnyerő reformokban megtestesülő kiemelkedő politikai teljesítmény abból a képességből fakadt, hogy a régió államai közül egyedülként mindig kompromisszumot tudott találni a politikai hatalom elvesztésének súlyos kudarcát átélte, a kötelező posztsztálinista ideológia védelmére vállalkozó „keményvonalas” irányzat és a reformpolitika között, és ez méltán vívta ki a nemzetközi politika vezető politikusainak elismerését.

A hatvanas–hetvenes évtized fordulóján közel egy évtizeden keresztül megtúrt reformpolitika gyors nemzetközi méretű sikere egyrészt levezethető a gazdasági reformok késő kádári, ún. puha diktatúrájából, a gazdaságpolitikai kormányzat felvilágosult jozefinizmusából (amit Fehér Lajosnak és Nyers Rezsőnek a pártállami hierarchia legmagasabb vezetésében betöltött státusza biztosított). Másrészt a magyar gazdasági reformpolitika a posztsztálinista gazdasági közösség világpiaci kapcsolatoktól elzárkózó, merev, importhelyettesítő gazdasági politikájától eltérően a fejlett euró-atlanti piacgazdaság felé nyitást szorgalmazó, piaci koordinációt alkalmazó gazdaságpolitikára való áttérést jelentette.

A hatvanas évtizedben az élelmiszer-gazdaság sikeres működtetése, illetve a gazdaságirányítás korszerűsítésére irányuló reformpolitika és a munkavállalói érde-

¹¹ A magánnyugdíj-pénztár hálózati rendszerének 1996-ban szorgalmazott, 1998-ban megvalósított bevezetésének kritikája nem azonosítható a nyugdíjazására váró állampolgárok egyéni számláján nyilvántartott megtakarításait elrabló Orbán kormány tevékenységének elfogadásával.

keltség növelése által generált gazdasági teljesítmény hozzájárult az életkörülményeknek a lakosság széles rétegeire kiterjedő javulásához, valamint a háztartások piaci keresletet bővítő jövedelemtermelő képességének (a régió posztstálinista államaihoz viszonyított) növeléséhez.

A reformpolitika alig egy évtizedet felölelő, sikerekben gazdag idilli korszakát a magyar nemzetgazdaság fejlődésére meghatározó befolyást gyakorló szuperhatalmak politikai érdekvényesítő képességében (a hetvenes évtizedben) bekövetkezett radikális változás teremtette meg. Az uralkodóvá váló „pénzmenedzser kapitalizmus” úgy tudta elfogadtatni a teljes körű gazdasági és pénzügyi deregulációs és liberalizációs programot, hogy a teljes foglalkoztatottság elérését a monetáris expanzióhoz kötötte, és az inflációs politikával magyarázta. A monetarista gazdaságpolitika „legdöntőbb eleme a lebegő árfolyamrendszer általánossá válása volt 1973-tól” [Tarafás, 2005]. A közép-kelet-európai régió országainak rendszerváltását másfél évtizeddel megelőző reformpolitika záróakkordjára 1974-ben¹² került sor, amikor az állampárti csúcsvezetés reformpolitikusként tagjait leváltották és elfogadták a Brezsnyev-doktrínát.

A magyar nemzetgazdaság közel négy évtizedes súlyosabb ellentmondása, az államadósság-spirál tehát nem a Kádár-rendszer „koraszülött jóléti politikájára” (a gazdaság teljesítőképességét meghaladó fogyasztásra), hanem a hetvenes évtizedben általánossá vált lebegő árfolyamrendszer, a globalizálódó pénztőke-, és árupiacokon lezajló kapcsolatok *instabilizáló hatására* vezethető vissza¹³. Ezt a kőolaj világgpiaci árának 1970 és 1973 közt bekövetkezett négyszereződése és a magyar nemzetgazdaság 1974-es húsz százalékos cserearányromlása okozta¹⁴.

12 Az államadósság-spirál a hetvenes évtizedben (ezen belül a kritikus trendkialakító 1974-es esztendőben) alakult ki. A hatvanas évtized közepétől 1973-ig a nettó államadósság éves állománya meg sem közelítette az államadósság-spirál működése óta számbavételi egységként alkalmazott *milliárd dollár* nagyságrendet. Ez az idilli állapot az adósságválság kialakulásának első hullámát reprezentáló, 1974-től 1980-ig tartó hét év alatt radikális változáson ment keresztül. (Lóránt Károly adatai szerint: 1980-ban a nettó államadósság 7,1 milliárd dollárt kitevő állománya kilenc és félszer; a 11,5 milliárd dollárban nyilvántartott bruttó államadósság-állomány öt és félszer haladta meg a bázis évet megelőző 1973-as év színvonalát. Az eladósodás dinamikáját jellemzi, hogy az 1974-et követő hét évben a nemzetgazdaság eladósodása éves átlagban közel egy milliárd (970 millió) dollárral gyarapodott, amely az 1978-as kiemelkedő (2,5 milliárd dollár) növekedés figyelmen kívül hagyásával 700 millió dollár/év növekedésre mérséklődött.

13 Az állampárt keretében alig egy évtizedig társadalmi elismertségben részesülő sikeres reformpolitikai törekvések a „pénzmenedzser-kapitalizmus” érdekvényesítő irányvonalába ütköztek. A multinacionális pénz- és tőkepiac konvertibilis bőségének korlátlan méretű növelése a Bretton-Woods-i egyezmény felmondásán, valamint a dollár aranyfedezetét helyettesítő petrodollár kialakulását biztosító USA-Szaúd Arabia védelmi szerződés 1971-ben történt megkötésén alapult. A lebegő árfolyamrendszer bevezetését a Bilderberg-csoport a saljoebadeni (svéd) szigeten megtartott 1973. évi találkozásán szorgalmazta, majd a jóm kippúri arab-izraeli háború nyomán létrejött a kőolajválság, amely közel négyszerezte a kőolaj világgpiaci árát, megnövelve az átszervezett nemzetközi pénzügyi mechanizmus pénz- és pénz helyettesítő eszközök iránti növekvő keresletének kielégítéséhez szükséges pénzügyi forrásokat.

14 Az 1973 utáni öt év (1974–1978) áruforgalmi és folyó fizetési mérlege kettő és fél, illetve három milliárd dollárt meghaladó hiánya nem a kádári puha diktatúra paternalizmusából eredő túlfogyasztás, hanem a kőolaj 1973-ban bekövetkezett világgpiaci árrobbanását követő esztendő húsz százalékot meghaladó cserearányromlásának számlájára írható [Lóránt, 2010].

9.

Az állampárti reformpolitika védnöki támogatottságát 1974-ben elvesztette, ugyanakkor a pártirányítástól függetlenül a gazdaságpolitikai kormányzat a nyolcvanas évtized modellváltáson nyugvó reformpolitikájában újjáélesztette. Erre azért volt lehetőség, mert a posztsztálinista világbirodalom gerontokratikus csúcsvezetésében személyi változások következtek be, és ez előrevetítette a rendszerváltást. Hozzájárult a kőolajvilágpiaci árrobbanását követő hét szűk esztendő és az akkor induló államadósság-spirál. A cunami méretű növekedésével beköszöntött második hullámot¹⁵ a pénzügyi összeomlás veszélyét elhárító reformokkal lehetett alátámasztani.

A nyolcvanas évtized interregnumát lezáró rendszerváltás, a megváltozott környezethez történő alkalmazkodás a megújulására váró állampárt feladatkörébe tartozott.

A nemzetgazdaság feltételeit, lehetőségeit figyelembe vevő reformpolitikai törekvések evolúciós változatát revolúcióval felváltó, a kádártalanított állampárttól elhatárolódó kormány 1989 őszére alakította ki azt a „prekonceptiót”, amely a modernizációs felzárkózást kizárólag az euroatlanti régióban uralkodó pénzügyi-kapitalizmus institucionális rendszerének művi úton, erőltetett ütemben történő kiépítése útján valósította meg.

10.

Mint azt a rendszerváltás nyolcvanas évtizedet átívelő időszakának kronologikus elemzése igazolja, a felső vezetés reformpolitikai szárnyától megfosztott, súlyosan amortizálódott állampárt politikai kontrollja alól önállósult szakértői államapparátus 1989-ig sikeresen folytatta a fokozatosság elvének alárendelt „modellváltást”, ahogy politikájukat nevezték. A gazdasági jogalkotást előkészítő szakértői csapat irányító *Sárközy Tamás* visszaemlékezései szerint a társadalompolitikai fordulat levezénylésére vállalkozó, lebénuult és a posztsztálinista irányításától függetlenedő, szakértőkkel megerősített szakapparátus vélelmezett hivatalos politikai alapelve 1989 őszéig még modellváltás volt¹⁶.

¹⁵ A rendszerváltást követő külső devizaadósodás mértékét a második hullámra (1985-től 1989-ig) az államadósság-spirál felgyorsulása okozta, amely az 1984 év végén elkönyvelt hat és fél milliárd nettó, illetve tizenegy milliárd dollár bruttó államadósság volumenét 1989 végéig közel tizenöt, illetve húsz milliárd dollárra növelte. A nettó adósság éves növekedése (1985-ben, 1986-ban és 1987-ben évi 1,5; 2,7; illetve 3 milliárd dollárt tett ki). Az államadósság felhalmozódásának a „koraszülött jóléti paternális” gazdaságpolitikára visszavezető téveszméjét cáfolja, hogy az 1985. és az 1987. évi növekmény 100 százaléka a felvett hitelek visszafizetési kötelezettségéből származik, míg 1986-ban az összevont külkereskedelmi mérleg deficitje az államadósság éves növekedésének 21 százalékát tette ki [Lóránt, 2010].

¹⁶ A „modellváltáson” nyugvó irányvonal 1989. évi változása fogalmazódik meg Sárközy professzor visszaemlékezéseit tartalmazó kötetében: „Amikor a társasági törvényt csináltuk, nem gondoltunk rendszerváltásban, csak modellváltásban” [Révai, 2009]. „A modellváltás egy demokratikus szocializmust célzott meg ... Ebben a demokratikus szocializmushoz jött volna a vegyes gazdaság, amelyben megmarad az állami és szövetkezeti szektor önigazgató alapon, és hozzá jön a magánszektor magyar maszekokból, ezek társaságaiból, részben joint venture-ökből és a külföldi tőkéből létrejött

A tulajdonviszonyok átalakulásának a társadalmi fejlődés fokozatosságán nyugvó lehetőségét alapozták meg a szakértők, akik akkor meg voltak fosztva az állampárt reformpolitikai támogatásától, és ez az összehangolt irányvonal tükröződik a „fordulat” törvényi előkészítésének irányítását megszemélyesítő „teoretikus makro-jó-gász” könnyed hangvételű visszaemlékezésében¹⁷.

A társadalmi rendszer váltásának parancsoló szükségességére kiterjedő magyarországi fordulattal szemben radikális (a kapitalizmus institutionális rendszer „felépítésének” elsődlegességén nyugvó) pályakorrekciót valósított meg a kormány 1989 néhány hónapja alatt. A kádári puha diktatúra több évtizedes küzdelmeiben amortizálódott állampárt sikeres parlamenti párttá történő átalakításához már egészségi szempontból is alkalmatlan főtitkár szükséges, ugyanakkor méltatlan visszavonulásán túl, a kádári kompromisszumképesség szellemi örökségét megtagadó csúcsvezetés eltekintett a szakpolitikai (policy) megfontolásoktól. 1989 elején a pártfőtitkári funkcióba megválasztott Grósz Károly „megújította a doktriner politikai aktivitást”, amivel szemben, Pozsgay Imre lépett fel, aki a „rendszer-váltás” ideológiai megalapozását vállalta magára, ő lett a párt főideológusa.

A főtitkár nélkülözte a nemzetközi és hazai közvélemény elismerését, és híjával volt a kormányzati tapasztalatoknak is, ezért Pozsgay törekvése megbuktatására sikeres lehetett. Ennek alapköve a pártállam legitimitását biztosító, tabunak számító alaptétel átértékelését szorgalmazó akciója. Az állampárti rendszer megtagadásával egy időben a pluralista népképviseleti rendszer megvalósítását biztosító parla-

társaságokból. A társasági törvény ennek a vegyes gazdaságnak a kiszolgálására jött létre, abból kiindulva, hogy nincs privatizáció, marad az állami vállalat öngazgató módon, a szövetkezet pedig még jobban a tagoké lesz, és emellé jön a magánszektor, és aztán elkezd vegyülni. *A magánszektor szép lassan folyamatosan bővül a szocialista meg zsugorodik.* Még az 1989 nyarán elfogadott átalakulási törvényt is ebben a szemléletben készítettük.” (*Kiemelés: M.M.*) [Révai, 2009: 187-190.]

„Mi történik most Távol-keleten? Szépen nő a magánszektor Kínában és Vietnamban is, de tömegesen nem mennek tönkre az állami vállalatok. Egyre több lesz a magánvállalat, egyre kevesebb az állami. ... '89 tavaszán kiderült, hogy az amerikai-szovjet megállapodás következtében itt nem demokratikus szocializmus lesz, hanem nyílt kapitalizmus, gyorsabban kell a magántulajdont növelni, és az állami csökkenteni, azaz privatizálni kell. De amikor a társasági törvényt csináltuk, még azt hittük, hogy ez az átmenet jó tíz-tizenöt évet is igénybe fog venni. Azt, hogy a szocialista országcsoporthoz lényegében három hónap alatt összeomlik, mert 1989 szeptemberétől 1990 januárjáig hat ország iratkozott ki a szocialista táborból, nem láttuk előre.” [Révai, 2009: 188-189.]

17 Sárközy professzor a nyolcvanas évek elejétől – az egységes Ipari Minisztérium megszervezésében vállalt szakértői tevékenységet követően – irányítóként vett részt a gazdasági reform továbbvitele szempontjából jelentős társadalmi és politikai reformok előkészítésében. Az állami vállalatok 1985-ben megvalósult öngazgatói reformjának következményeként az állami vállalatok 80 százalékában megszűnt az állami (minisztériumi) irányítás. A vállalatok önállóan dönthettek, vezetőiket a miniszter helyett a vállalati tanács, kisebb vállalatoknál a közgyűlés nevezte ki. Sárközy szakértői tevékenységének 1987-ben megváltozott státuszáról a következő módon számol be: az akkor még miniszterelnöki funkciót betöltő „Lázárral meg lett beszélve, hogy kapok a Minisztertanács Titkárságán egy modernizációs irodát. Engem kölcsönkértek az egyetemről, illetve a Jogtudományi Intézetből három évre. Kitaláltak egy *a nem termelő területek továbbfejlesztésére* irányuló, a kormányzati reform álcázására szolgáló feladatot. ... A modernizációs irodában hárman, Kulcsár Kálmán, Kilényi Géza meg én 1987 nyaráig elkészítettük a kormányzati reformprogramot (amely az 1989 nyarán kiadott Fehér Könyvben került publikálásra), ahol a Kulcsár az alkotmányos részeket és igazságszolgáltatást, Kilényi az önkormányzati, én pedig a kormányzati szervezetet írtam.” [Révai, 2009: 175.]

menti választások haladéktalan megszervezéséhez látott¹⁸, amely a pártállam sikeres konszolidációs korszakát legitimáló 1956-os októberi ellenforradalom ideológiai átértékelését¹⁹ állította a politikai irányvonal centrumába.

Az állampárt megválasztott főtitkárával rivalizáló főideológus 1989 januárjában nyilvánosságra hozott enciklikája, a kádár rendszer legitimitását biztosító ideológiai alaptétel *ellenforradalom* minősítését *népfelkelésre* változtatta²⁰.

Kádár politikai árnyékából a párt főideológusi tisztségébe emelkedett Pozsgay Imre nyilatkozata, a többpárti váltógazdaság erőltetett ütemű kialakítását szavatoló parlamenti választások kiírására vonatkozó politikai döntés megrendítő csapást mért a fokozatosság elvén nyugvó világgazdasági integrálódás lehetőségére.

A 10–15 éves átmenetet igénylő, fokozatos társadalompolitikai fordulattal szemben, a kapitalista társadalmi rendszert radikális úton megvalósító, 1989 tavaszán elhatározott ideológiai tartalmú politikai döntés gazdaságpolitikai megalapozására 1989 őszén történt sor, amikor a kormányzati politikai felelősség alól dezertálni kívánó Németh Miklós miniszterelnök és Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes paradigmaváltást hajtott végre.

A paradigmaváltás lényege a termelési tényezők (tőke, munka, illetve az árúk országhatárokat átívelő szabad áramlásának) liberalizálását szorgalmazó, a gazdaságpolitika immunrendszerét fellazító dereguláció, továbbá a radikális tulajdonváltáson nyugvó centralizált privatizációs politika volt²¹.

18 A többpártrendszer történet hagyományát, valamint a négy évtizedes pártállami modell adottságát figyelmen kívül hagyó, művi úton megvalósítható többpártrendszer abszurditása fogalmazódik meg Sárközy hosszan idézett visszaemlékezésében: „Olvasd el például, hogy miket írtak 1988 és 90 között a Társadalmi Szemlében. Herczeg Géza akadémikus, aki az utóbbi időben inkább a jobboldalon tűnt fel, azt írta, hogy a szocialista párton, az MSZMP-n belül legyen több párt. Többpártrendszer legyen, de az MSZMP különleges jogaival – írta akkor Schlett István a Valóságban. A hivatalos politika tehát még ott tartott 1989 őszéig, hogy demokratikus szocializmus legyen, ezt nevezték modellváltásnak. A modellváltás gazdasági oldala lett volna a vegyes gazdaság, és Nyugaton is csak ebben gondolkoztak.” [Révai, 2009: 190.]

19 Az állampárt meghatározó döntési kompetenciával felhatalmazott főideológusának 1989 januári, az 1956-os októberi ellenforradalmat népfelkelésre módosító nyilatkozata (vélelmezhetően nem defetista, csak felelőtlen „one man show-ja”), az általa képviselt állampárt önmegsemmisítő egyoldalú megbélyegzésén túl lavinát elindító szerepvállalásával hozzájárult az ideológia kalodájába zárt, a többpárti váltógazdaság intézményi rendszerét kizárólagos célnak tekintő rendszerváltó stratégiai irányvonal „alternatíva nélküliségének” megágyazásához.

20 Az 1956. októberi ellenforradalomnak (a közvélemény számára közhelynek minősülő) népfelkelésre történő átértékelése; az az állítás, hogy a hazai sztálinizmus véres regresszióval terhes totális népellenes diktatúrája elleni népfelkelés okozta súlyos politikai válságnak kizárólag a Szovjet Hadsereg katonai intervenciója vetett véget; mind a többségében baloldali szocialista népfelkelés, mind annak fegyveres erővel történő eltírását követő repressziót konszolidáló, sikeres reformpolitikáját is felmutató Kádár-rendszer diszkreditálása indította útjára az 1989 őszéig tartó – az állampárt önfelszámolását magába foglaló – társadalompolitikai fordulat stratégiai irányváltását.

21 A prekonkpció abból indult ki, „hogy a külföldi tőke hozza magával nemcsak a pénzt, hanem a technológiát, a vállalatvezetési és általában a modern munkakultúrát és a fejlett nyugati piachoz való hozzáférést is. Logikusnak tűnt, hogy a modell elősegítése érdekében a külkereskedelmet gyorsan és feltételek nélkül liberalizáljuk, hogy az erős forint politikáját alkalmazzuk, nemcsak azért, hogy az inflációt visszacsorítsuk, hanem, hogy kevésbé hatékony, korszerűtlen iparágak kisöprésével további termelő tényezőt szabadítsunk fel, és bocsássunk a külföldi tőke rendelkezésére.” [Róna, 2008]

11.

A XX. század hazai gazdaságtörténelmében két fordulat éve volt, és a másodikra (a multinacionális politikai, gazdasági erők kényszerétől illetve befolyásolásától mentesen) 1989-ben került sor. Ekkor ideológiai szemléletváltás történt, ehhez kapcsolódott a „történelmi igazságtétel” igénye, („a pártállam négy évtizedes elkövetett politikai hibáit, vétkeit jóvá kell tenni” típusú követelések), e kettő együtt hozta létre azt a politikai átokfutást, ami már előrevetítette azt az ellentmondást, ami az 1990-es parlamenti választásokat követő, művi úton létrehozott pluralista váltógazdaság és a súlyos stagflációs válságokba merülő gazdaság között feszült.

A politikai elitnek és a társadalomnak „a boldogság kék madaraként” dédelgetett öt évtizedes vágyalma, a fejlett nyugat-európai piacgazdaságokhoz csatlakozás, a Szovjetunió katonapolitikai és gazdasági együttműködési szövetségi rendszerének békés összeomlása, a posztsztálinista ideológiai korlát felszámolását engedélyező, reagáló gorbacsovi külpolitika nyomán az azonnal megvalósítható reálpolitikai lehetőség szintjére módosult.

A második világháborút követően a nyugat-európai régió társadalmi-gazdasági fejlődésének lehetőségéből kiszakított posztsztálinista tömb szervezetébe kényszerített országok Európa egységesítéséről alkotott, korábban megvalósíthatatlannak vélt vágyalmát beteljesítő reálpolitikai lehetőséget bontotta ki az 1989-es esztendő, euforikus ünneplő légkörben. Ez visszafordíthatatlannak tűnő hatást gyakorolt a kelet-európai régió országai közül a társadalompolitikai fordulat előkészítésében legnagyobb előrehaladást felmutató Magyarországra.

ÖSSZEFOGLALÁS (HELYETT)

Kísérletet tettem a rendszerváltást megelőző és az utána következő negyedszázad gazdasági történéseinek összefoglalására. A kísérlet szót aláhúzom. Én ugyan többnek gondolom, tehát nem gondolatébresztőnek számom, hanem az általam fontosnak tartott néhány „történést” rögzítem.

A magyarországi rendszerváltást megelőző, három évtizedet meghaladó korszak időrendi történetét azaz kronográfiáját tizenegy pontos vázlatba sűrítettem. Az ötvenes évtized stratégiai szemléletváltásának kibontakozását 1953 tavaszára datálom. Ekkortól a kelet-európai szatellit államok által (1989 nyárútán) egységesen meghirdetett „rendszerváltásig” átívelő magyarországi társadalmi fejlődés közel négy évtizedes működésének kereteit mutattam be. Ezt a fejlődést a második világháborút követő, az európai kontinens politikáját meghatározó kétpólusú világgazdaság kialakulásától, annak felbomlásáig vezető korszak következményeihez történő alkalmazkodás kényszere határozta meg.

A nemzetgazdaság a nyolcvanas évtized végén az államadósság-spirál exogén hatásra bekövetkezett hatalmas méretű éves növekménye miatt a makropénzügyi rendszer az összeomlás szélére került. Ezzel együtt járt a rendszer korlátlan leváltásának lehetősége. Ez 1989-ben társadalompolitikai irány radikális megváltoztatásához vezetett. Azaz 1989 őszének euforikus hangulatában a társadalompolitikai átmenet másfél évtizedén keresztül gondos szakpolitikai előkészítéssel kísért evo-

lúciós politikai irányvonala helyett a kapitalizmus tőkés tulajdonviszonyain nyugvó társadalmi rendszert forradalmi úton megvalósító²² doktriner rendszerváltó politika jött létre, ami bebetonozta a következő több mint két évtizedes időszakot, beleértve a hat parlamenti ciklus társadalmi-gazdasági válságokkal kísért, súlyos, feloldhatatlannak tűnő ellentmondásait.

A tőkés tulajdonviszonyon nyugvó kapitalizmus radikális kiépítésére irányuló stratégia gyakorlati megvalósítására legitimált Antall kormány privatizációs politikája párosult az „antikommunista attitűddel” színesített, félfeudális irredenta Horthy korszak délibábos eszmerendszerét felmelegítő²³ sérelmi politikával.

Nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a negyedszázad gazdaságpolitikáján túlmutató döntések csak tágabb kontextusba ágyazva vizsgálhatók. Romsics Ignác 2011-ben megjelent könyvében bizonyítottan mutatja be Magyarország elmaradottságát a XVIII.–XX. században a világ különböző országaihoz képest, az ország valamennyi mutatóját figyelembe véve. A mögöttünk lévő negyedszázad egy laboratóriumi kísérlet volt, az egymást váltó politikai elitiek általunk megtapasztalt tudása alapján. A történések feljegyezhetik: ismét volt elvesztegetett idő [Romsics, 2011].

IRODALOM

Andor L. (1997): *Őfelsége, a Nemzeti Bank*. Budapest.

Andor L. (2000): *Tíz év után...* Napvilág Kiadó, Budapest

Bakos F. (2006): *Az idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Csikós-Nagy B. (2004): *Monetáris Politika a nagy válságtól az ingatag pénzpiacokig*. <http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/46Csikos-Nagy.pdf> (lekérdezés dátuma: 2015.01.20.)

Friedman, M. (1996): *Kapitalizmus és szabadság*. Akadémia Kiadó, Budapest

22 A társadalmpolitikai fordulat irányvonalát meghatározó evolúció illetve revolúció fogalmának pontosítása: *Az idegen szavak és kifejezések szótára* (Akadémiai Kiadó, 2006) segítségével. A másfél évtizedes gondos előkészítéssel működtetett szakpolitika által alkalmazott *evolúció* („szüntelen, fokozatos, ugrás nélküli változás, fokozatos átalakulás” 184. oldal) fogalmát felváltó *revolúció* („teljes, gyökeres, ugrásszerű átalakulás, csaknem mindenre kiterjedő forradalmi változás” 573. oldal) szócikkek-ből arra lehet következtetni, hogy a rendszerváltást megalapozó doktrína által hiányolt *reform* („haladó jellegű, a múlttal nem gyökeresen szakító változás, megújulás” 560. oldal) fogalma nehezen realizálható „a múlttal mindenben szakító forradalmi változás” körülményei közt [Bakos, 2006: 184., 573., 560.]

23 Az Antall kormány idején felszínre tört, a „fülkeforradalom” időszakára a társadalom súlyos megosztottságát okozó eszmerendszer természetét *Nemeskürty István* Vajda Jánosnak a Nővilág 1857. január 8-i számában közreadott, a XIX. század önkényuralmának irodalmával foglalkozó írásával jellemzi: „Veszedelemes körjelnek tartom a nyegleséget, mellyel egynémely lelketlen üzér a hazafiasság eszméjét kizsákmányolja, s a nagy szavak untalan emlegetését a legnagyobb honfűit tettnek tartva, mindenkire, kivél a versenyt más úton ki nem állja, a magyartalanság, hazafiatlanság vádját sütni törekszik.” [Nemeskürty, 1981: 241.]

- Lengyel L. (1990): *Magyarország politikai évkönyve 1990*. Aula Kiadó, Budapest
- Lóránt K. (2010): *Magyarország külső adóssága*. http://www.mkt.hu/docs/2010-04-07-16-03-53-Magyarország_kulso_adossaga.pdf (lekérdezés dátuma: 2015.01.19)
- Nemeskürty I. (1981): *Parázs a hamu alatt. Világostól Solferinóig*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Révai G. (2009): *Beszélgetés nem csak jogról, Sárközy Tamással*. Corvina Könyvkiadó, Budapest.
- Romsics I. (2011). *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19-20. században*. Osiris Kiadó, Budapest
- Róna P. (2008): A közgazdászok és a gazdaság. *Népszava* (2008. 01. 08.)
- Róna P. (2009): A magyar baloldal megrontói. *Népszava* (2009. 12. 22.)
- Állami Számvevőszék (1997): *Vélemény a Magyar Köztársaság 1997. évi költségvetéséről*.
<http://www.asz.hu/ASZ/jeltar.nsf/0/22EAA0469DC1348AC1256CB100455047?OpenDocument>, (lekérdezés dátuma: 2015.01.22.)
- Tarafás I. (2005). *A monetáris politika a nagy válságtól az ingatag pénzpiacokig*. MTA Doktori Értekezés, Budapest.
- Varga I. (2006): *A tévedések szomorú játéka*. Budapest.